

---

*Марія
Кашуба*

МОРАЛЬНІ ВЧЕННЯ ЦИЦЕРОНА І ПЛУТАРХА У ТЛУМАЧЕННІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Серед великої кількості розвідок на тему «Сковорода та античність» можна виокремити й наголосити, що одним з перших до цієї теми звернувся Іван Іванько у своїх фундаментальних працях про творчість українського філософа [Іванько, 1983; Філософія, 1972: с. 199–203]. Спробуємо тут дещо ширше розглянути ставлення Григорія Сковороди до спадщини античних «стовпів» моральності, зокрема Цицерона та Плутарха, твори яких мислитель перекладав і глибоко аналізував. М. Ковалінський в опублікованому одразу після смерті свого вчителя життєписі вказує, що у власноручному листі до нього Сковорода подав список своїх головних творів. Серед них є рубрика «Переклади», де означені твір Цицерона «Про старість» і кілька творів Плутарха: «Про боже правосуддя», «Про смерть», «Про утримання від боргів», «Про душевний спокій», «Про жадобу багатства» [Сковорода, 1973: с. 474]. На жаль, не всі переклади збереглися до нашого часу, оскільки у Повне зібрання творів увійшли «Переклад із книг римського сенатора Марка Цицерона «Про старість» і «Тлумачення із Плутарха про спокій серця». Наведений список творів античних авторів дає змогу твердити про особливу прихильність Григорія Сковороди до філософії стоїків.

Відомо, що Сковорода за своїми переконаннями був християнином, він не лише сповідував Божі заповіді, жив ними, а й пропагував у своїх творах

(«Начальная дверь ко христіанському добронравію»). Біблію мислитель вважав священною скарбницею знань про Всесвіт і людину, яка може замінити наукові знання, якщо глибоко проникнути у таємниці її символіки. Своєю творчістю Сковорода демонстрував таке проникнення, адже віддавав перевагу не пізнанню зовнішнього світу, а пізнанню «істинного чоловіка» — справжнього Божого творіння, яке може бути щасливим у земному житті. Всю свою творчість філософ спрямував на те, щоб вказати людині шлях до справжнього щастя, яке розумів не як володіння примарними «мирськими звабами», а як «кураж», «душевний мир», «спокій серця».

Християнська мораль орієнтувала людину на щастя позаземне, трансцендентне, тому Сковорода шукав відповідей на свої запити про справжнє земне щастя у вченнях античних мудреців елліністичного періоду — Епікура, стоїків і піфагорійців. Епікур з його проповіддю поміркованої насолоди дуже імпував Сковороді, його вчення про насолоду душі і спокій серця вельми близьке до евдемонізму античного мислителя. Це досить детально висвітлено у різних дослідженнях. Значно менше привертала увагу дослідників спорідненість Сковорода з ідеями стоїків.

Збережені перекази творів Цицерона і Плутарха свідчать, що Сковорода ставився до моральної проповіді стоїків і платоніків не менш прихильно, ніж до евдемонізму Епікура. Тут варто зауважити, що, на відміну від епікурійців, які вбачали щастя людини у повній свободі як уникненні залежності від світу, стоїки розуміли вищий сенс людського існування у злагоді з природою. Вони переконували, що вища мудрість полягає в тому, щоб цілком — і фізично, і духовно — йти назустріч природній необхідності, яку розуміли як всесвітню закономірність і як власне людську природу. Стоїчна філософія побудована на переконанні, що кожне живе створіння прагне до самозбереження згідно зі своєю природою, бо це первинний природний потяг, хоча він існує в стихійно-інтуїтивній формі, але навіть у тварин поєднаний з уявленнями про корисне та шкідливе для їхньої природи. У людини, на переконання стоїків, крім уявлення, існує розум, логічне мислення, яке дає змогу охопити весь природний порядок, а не лише безпосередні обставини життя, і тим самим точно визначити, що відповідає її природі. Саме тоді, коли людина керується розумом, коли її устремління стають розумною волею, вона реалізує свою природу. Отже, стоїки пов'язували людську природу з розумом, логосом. Тому стоїчна вимога жити згідно зі своєю природою трансформується у принцип «жити розумно».

Важливо підкреслити, що Григорій Сковорода закріпив у вченні стоїків те, що людина цілком не владна над обставинами власного життя, його зовнішнім, предметним, «подієвим» боком; але вона нічим не обмежена у своїй оцінці, аналізі тих подій та обставин, у внутрішньому ставленні до них, і погодився з ними. Привілей розумної істоти, притаманна їй свобода полягає в тому, що вона має власне ставлення до необхідності, невідворотного перебігу подій. Щастя людини залежить не від її конкретного стано-

вища у світі, а від того, як вона сприймає і внутрішньо оцінює свою включеність у світ — цей висновок стоїків Сковорода проводить «червоною ниткою» у своїх розмірковуваннях про можливість земного щастя.

Можна навести ще одну важливу, на наш погляд, обставину, яка допомагає зрозуміти звернення Сковороди-християнина до творчості античних стоїків. Йдеться про його ставлення до життя як до гри. Сковорода переконаний, що треба виважено, розумно й вільно, легко і з радістю сприймати всі приготовані неблаганною долею перипетії життєвих обставин, різні випробування на життєвому шляху. Адже вчення стоїків хоча й ґрунтоване на переконанні про невідворотність усього, що відбувається у світі, але воно виявляється сповненим надзвичайно плідної внутрішньої енергії, високого оптимізму. Стоїки навчають смиренно й безоглядно сприймати все, навіть, здавалося б, невинувато безглузді удари долі, і ця покірність долі неначе сповнює стоїка особливою гордістю — тут немає нічого, що могло би викликати докір, чи навіть співчуття. Таке переконання пов'язане з ідеєю стоїків про розумність, благість космосу, про те, що в природі панують «правильний розум» і закономірність у всьому. У вченні Сковороди таку ідею виражено у вірі у всемогутність, всемудрість і всеблагість християнського Бога — Творця Всесвіту.

Твердження, що своїм зверненням до творчості Цицерона Сковорода популяризує симпатичне й близьке йому за духом вчення стоїків, яке визнано однією з підвалин християнської доктрини, не буде перебільшенням. Уже у вступному листі-посвяті до переказу твору Цицерона «Про старість», немовби виправдовуючи своє звернення до язичницьких часів та античного мислителя, український філософ зауважує, що «театр древнейших римских времен» полонить його душевне око «добротою сіяющих сердец». Перелічивши принади цих «сіяющих сердец», серед яких знаходимо чи не всі християнські чесноти, мислитель підсумовує їх як «добродушіє», з переконанням, що саме воно полонило християнських апостолів Петра і Павла, які саме тому «жизнь свою кончат благоволили в Риме» [Сковорода, 1973: с.178].

Григорій Сковорода, як знаємо, вважав справжньою внутрішню людину, її серце, тому книжечка Цицерона «Про старість», центральним персонажем якої є Катон Старший, привабила його ще й тим, що «не челюстями... но сердцем и грудью говорит римлянин, поражая вострием духа в самую душевную точку и оставляя в ней язвительное чувство, будто пчела жало» [Сковорода, 1973: с.179]. У мові людини виражене її життя, бо мова йде від сердечних глибин. Життя людини — це плодове дерево, розмірковує Сковорода, воно проростає із доброго сердечного зерна. Отже, виражене у мові є дзеркалом серця: «Сердце же человеческое есть точным в человекъ человеком, находясь главою и существом его, как свидетельствует библиа. И совершенно человекъ видит тот, кто видит сердце его» [Сковорода, 1973: с. 179]. Мислитель вже у вступі-зверненні до свого приятеля полковника С.І. Тевяшова декларує, що вибрав із твору античного філософа най-

ширші думки, які є, на його переконання, справжньою оцінкою старості. Це ті думки, які на власному досвіді, проживаючи той тяжкий для багатьох період віку, сформулював і залишив людям мудрий Катон. Сковорода зізнається, що він книжечку «протолкованную здешним наречієм» дарує синові свого благодійника з вдячності за його шляхетне серце, яке нагадує шляхетність римського мудреця. Але важливим є зізнання, що «переведены не слова ея, но мысли», із чого можемо зробити висновок, що текст бесіди Катона Сковорода проінтерпретував довільно, вибираючи те найважливіше й найцінніше, що йому сподобалося у цьому творі Цицерона і що йому особливо імпонувало.

Мудрий Катон, який до глибокої старості зберіг світлий розум і стійкість та бадьорість духу, в неспішній бесіді з молодими людьми, синами своїх померлих друзів, прагне донести до них головні ідеї вчення стоїків, які були переконаннями Цицерона й дуже імпонували Сковороді. Перший постулат цього вчення — довіритись природі, її неблаганній закономірності: «Если кто истиннаго своего счастья внутрь себе и в тайностях сердца своего не ищет и не имѣет, таковому и молодой вѣкъ тяжестен. А одаренный сим истинным добром никогда не ропщет на добропорядочныи и непреборимыи законы естественныи» [Сковорода, 1973: с.181]. Найбільша глупота людини в тому, що кожен прагне дочекатися старості, а діставши її, скаржитися на труднощі. Старість же — перший закон природи. Катон запевняє своїх молодих приятелів, що його бадьорий стан і радісна старість зумовлені тим, що «я естественным уставам, как самому богу, повинуюсь и не противлюсь. Да и не могу никогда повѣрнуть, будто бы природа не рачительный промысл об окончаніи нашей жизни имѣла, распорядив хорошо одну только молодость с отроческим возрастом» [Сковорода, 1973: с. 181]. Сприйняття старості залежить від людини, її характеру. Старіє все — це помітно не лише в людях, а й навіть «на лісових і польових плодах», таким є закон природи. Мудра людина повинна не розпачати над старістю, а сприймати свою неміч і позбавленість притаманних молодості життєвих насолод як належне й закономірне явище: «Воздержным, ласковым и челоуѣколюбным сердцам сносно и в самой старости живется, а обидливость и немилосердие во всяких лѣтах нестерпимое» [Сковорода, 1973: с. 181–182]. Найнадійніший захист від розпачу в старості, від її тягарів — це успіх в чеснотах і добродійстві. Коли людська совість спокійна, людина впевнена, що провела життя «добропорядочно и в услугах для ближних своих», тоді вона насолоджується внутрішнім умиротворенням, і старість її нічим не обтяжує. Лише безумні свої власні вади й провини перекладають на старість, яка нічим не провинилась, — воістину вища філософська істина і мудрість на всі часи.

Устами Катона Сковорода спростовує чотири головні закиди проти старості: 1) вона відволікає від справ; 2) вона ослабляє тіло; 3) вона позбавляє тілесних утіх і насолод; 4) старість близька до смерті. Філософ вдається тут до аргументів стоїчного вчення, які вважає ґрунтовними й переконливими.

Приклади для спростування закидів він знаходить у житті відомих римських політиків і громадських діячів, конкретних людей, через що вони стають ще переконливішими. Так, життя відомих діячів засвідчує, що старість корисна мудрістю й досвідом, які є неоціненним скарбом: «Самі головні дїла не от тїлесной проворности рождаются, но совѣтъ, изобрѣтеніе, понятіе — вот мать их! А сих дарованій старость не только не лишена, но час от часу в ней возрастают» [Сковорода, 1973: с. 184]. Молодості притаманна нерозсудливість, а старості — передбачливість («прозорливість»), і не можна ствердити однозначно, вважає Сковорода, що у старших людей послаблюється пам'ять, — це може статися лише з тими, «кто с природы тупы и о ней не стараются» [Сковорода, 1973: с.185]. Приклад Софокла, Діогена, Гомера засвідчує, що старші люди можуть і творити, і навчатися нового — того, чого не встигли досягнути в молоді роки.

Переконливо спростовується й теза, нібито старість ослаблює тіло. Філософ стверджує, що причиною слабкості тіла є не так старість, як нерозсудлива молодість, «поручив старости тїло, изнузив оно венерою и розкошью» [Сковорода, 1973: с. 187]. Щоб зберегти здорове тіло, мудра людина повинна знати, що молодечу силу треба витратити помірно: «Сколько бог влил силы чоловіку, тем должно пользоваться, а сверх мочи не дуться» [Сковорода, 1973: с. 186], а також треба пам'ятати, що «сила тїлесная есть добро мимоходящее» [Сковорода, 1973: с.188]. До старості тілесну силу збереже працелюбність і стриманість, помірність у їжі й питті та інших тілесних насолодах, радить Сковорода устами Катона, та найбільше треба дбати про душу: «А если она без приличной себѣ пищи остается, то под старость и сама приходит в слабость. Правда, что тїлишко наше становится тяжелѣе, если приморить оно трудом, но душа чем больше мыслит, тем быстропарнѣе дѣлается» [Сковорода, 1973: с.189]. У мудрих старих людей думки як напрутий лук; наводиться приклад старого Клавдія Аппія (Клавдія Сліпого) — римського цензора 312 року до н.е., який навіть незрячий успішно управляв маєтками родини. Старість сильна духом, а не тілом, — таким є висновок філософа.

Щодо третього закиду проти старості, нібито вона позбавлена тілесних утіх і насолод, то тут устами Катона Сковорода гостро осуджує «біса плотскаго сластолюбия», що живе в нашому тілі як найбільший ворог, отрута здорового глузду, смерть розуму, сліпота душевним очам. Старий Катон переконаний, що він зберіг своє тіло відносно здоровим і розум світлим завдяки тому, що «самая пирушка мене веселила собраніем и бесѣдою дружескою, нежели пищею и питьем тїлесним... И весьма благодарю старости за то, что она уменьшила во мнѣ жадность к пищѣ и питью, а к бесѣдѣ умножила» [Сковорода, 1973: с. 191]. Позбувшись принад світу, які в молодості здавалися насолодами, людина може нарешті жити в душевному мирі й спокої, душа її вільна від турбот про матеріальні втіхи. Тільки в такому стані людина може, переконаний Сковорода, знайти саму себе і вибрати заняття,

яке звеселяє душу, приносить справжню втіху і більше насолоди, ніж «пишні столи, ігри, амури тощо» [Сковорода, 1973: с.192]. Чи не найбільшу насолоду приносить праця на землі — Сковорода детально описує вирощування овочів, злаків, виноградної лози. Устами Катона філософ переконує, що «нѣт ничево ни полезнѣе, ни краснѣе, как земля, в добром смотрѣнїи находящаяся, а сим веселиться не только не мешаает старость, но еще влечет к тому и манит» [Сковорода, 1973: с. 194]. Тут Сковорода цілком підвладний ідеї поєднання людини з природою, що була центральною у вченні стоїків. Розуміти природу, жити з нею в щільному зв'язку, плекати й оберігати — святий обов'язок людини, переконаний філософ.

Стоїчна філософія утверджувала стійкість людини в усіх випробуваннях, налаштовувала на покірність долі, якій можна й потрібно протиставити стійкість у негараздах, незворушність душі, вивищити силу внутрішньої людини над слабкістю людини зовнішньої, не пов'язувати щастя ні з чим, крім чесноти, добровільно й незворушно сприймати будь-яку неочікувану життєву ситуацію. Це впливає з переконання, що в людині завжди достатньо сили, щоб гордо і з гідністю зносити свою долю, і якщо цього потребуватиме чеснота, то спокійно прийняти смерть.

З таких міркувань спокійно спростовує Катон/Сковорода четверту провину старості — начебто вона близька до смерті, тому дуже неприємна й обтяжлива. Насправді у смерті немає нічого страшного й неприємного: «Если ж одну только тлѣнную плоть отнимает, то она любви достойна за то, что дѣлает нас бессмертными» [Сковорода, 1973: с.196]. У таких розмірковуваннях про смерть вже відчутно виразно християнський мотив духовного безсмертя, оскільки в тексті зустрічаємо не просто стоїчні переконання/ідеї, а ґрунтовані на християнській вірі у безсмертя душі: «Прекращение уничтожает все-на-все прошедшее, а для чоловѣка остается одно то, что он добродушіем и честными дѣлами приобрѣл» [Сковорода, 1973: с.197]. Такі переконання Катон підтверджує посиленнями то на Піфагора й піфагорійців, які вірили, що «потаемный сердца нашего человек одного существа и природы есть с тем блаженнѣйшим духом, который всемирными машинами порядочно управляет» [Сковорода, 1973: с.199], то на Сократа, який при смерті переконував у безсмерті душі. І вже цілком по-християнськи звучить в устах Катона переконання, що «не можно тому статься, чтоб находящійся внутри нас дух не был бессмертный... он всѣх наук, искусств и всѣх понятий есть источником» [Сковорода, 1973: с. 199]. Джерелом такого переконання може бути не тільки Біблія, а й вчення Платона, особливо ж неоплатонізм.

При прочитанні переказу книжечки Цицерона «Про старість» виникає враження, що Сковорода простежив античні корені християнського морального вчення, продемонструвавши неперервну традицію утвердження добродісного життя людини і віри в безсмертя душі. Устами античного мудреця Катона філософ проповідує істини, які можуть бути розрадою кожній людині: «Я родился не напрасно и трудился не без пользы и так, как из странство-

ванія вихожу из сей жизни. Она дана нам для путешествія в вождельннѣйшее вѣчности отечество, не для поселенія... Природа как во всѣх прочих дѣлах, так и в самой жизни мѣру положила» [Сковорода, 1973: с.201]. Вірний своїй меті — вказати людині шлях до щастя в земному житті, Сковорода звертався не тільки до Біблії, а й до творчості античних мудреців, яку добре знав. Особливо ж їхні твори прислужилися філософові для проповіді моральних чеснот і стійкості у випробуваннях долі у повсякденному житті.

Для проповіді моральних настанов вельми прислужилися й сентенції Плутарха, твори якого він особливо плідно перекладав. До нашого часу збереглося тільки «Толкованіе из Плутарха о тишине сердца», хоча цей автор відомий своїми моральними настановами на різні теми — їх було понад вісімдесят, та ще й велика праця «Паралельні життєписи». Сам мислитель відносив себе до послідовників Платона, хоча дослідники його творчості вважають його погляди еkleктичними.

Сковорода не перекладає дослівно працю Плутарха — це помітно вже із назви: «Толкованіе из Плутарха о тишине сердца», а також із його звернення до Я.М. Донця-Захаржевського, якому присвячено цей твір: «Уклонившись от библии к Плутарху, перевел я книжечку его «О спокойствии душевном», истолковав не наружную словозвонкость, но самую силу и эссенцію, будто гроздіе в точиле выдавил. И в такую одежду дѣвочку сію одѣл, дабы она и внутрѣ, и внѣ не языческою, но Христовою была и являлася дѣвою... Плутарх был из числа тѣх, кои во слѣд Христов не ходили, но именем его бѣси изгоняли... Премудрость не умирает!» [Сковорода, 1973: с. 202]. Отже, переказав сентенції Плутарха, пристосувавши чи узгодивши їх із моральними заповідями християнства. Про це свідчать і численні парафрази з книг пророків, Євангелій і послань апостолів у наведеному тексті «Толкованія» [Сковорода, 2010: с. 1053–1059]. Із приміток самого Сковороди до переказу твору Плутарха помітно, що він не вважав цього античного мислителя особливо близьким до християнства. Предтечею Христа український філософ воліє вважати Піфагора, захищаючи того від «уколів» Плутарха, навіть стверджує, що Піфагор у двох рядках зумів сказати більше, ніж Плутарх у цілій книжці про цінність природного життя і «сродної праці», яка веде до насолоди [Сковорода, 1973: с.206].

Назвою свого перекладу «Толкованіе» Сковорода підкреслює, що він не просто перекладає твір античного автора із далекого II сторіччя, а глибоко осмислює його думки, щоб їх витлумачити сучасникам, — «вливає у старі міхи нове вино», тобто вишукує саме ту мудрість, яка вічно здатна бути людям моральним дороговказом. Плутарх особливо імпував українському філософові тим, що його творчість «ворожа до теоретичного доктринерства й максималізму» (С. Аверінцев), сповнена «довіри до життєвих уявлень та традиційної практики життя». Підтверджує цю думку й М. Томашевська у передмові до видання «Паралельних життєписів»: «Плутарха, проте, не надто цікавлять абстрактні філософські поняття. Головне його завдання —

настановляти читача на шляхи до чесноти, філософія ж є засіб, за допомогою якого він прагне досягнути своєї мети. Саме тому його філософські твори тлумачать головню проблеми етики» [Томашевская, 1987: с. 8].

Дослідник листування Григорія Сковороди С. Дложевський підрахував, що за кількістю згадок і цитувань у творах та листах філософа Плутарх посідає перше місце серед античних авторів [Дложевський, 1923: с. 85–97]. Зважаючи на еклектичний характер вчення Плутарха, можна припустити, що він приваблював Сковороду і як популяризатор ідей та вчень багатьох видатних античних мислителів I–II сторіч, хоча його цікавили не «Паралельні життєписи», а «Моралії» — діалоги та міркування раннього періоду творчості Плутарха. Звідти він почерпнув особливий інтерес до конкретних моментів буденного життя. Там помітна позиція не тільки вчителя-наставника, а й талановитого оповідача, аналітика, проповідника й моралізатора. Сковорода, подібно до Плутарха, прагне стати вчителем життя не лише для учнів та найближчих друзів, а й для широкого загалу, тому й намагається виробити загальні моральні принципи, дотримуючись яких людина може досягти щастя й душевного миру серед буремного моря життєвих негараздів та спокус. Міг привабити Сковороду і стиль викладу моральних настанов у творах Плутарха. Уже згадувана М. Томашевська зауважила, що «у свої міркування й настанови Плутарх вплітає багато захоплюючих історій, анекдотів, історичних прикладів. Тому й повчання його, наприклад про те, як приглушити в собі такі вади, як надмірна допитливість, балакучість, гнівливість, сріблoloубство та ін., читаються з неослабним інтересом» [Томашевская, 1987: с. 8].

Отже, до творів Плутарха український мислитель звертається насамперед як до джерела життєвої мудрості, де можна знайти розраду на всі випадки життєвих негараздів, мудрі настанови, як не втратити самовладання у важких життєвих випробуваннях, як залишатися бадьорим оптимістом у найважчі хвилини. Він пояснює своєму адресатові, що саме цей автор «послужит вам противу бѣса скуки», «напоит, хотя маленькою чашечкою, спасенія міра божія» [Сковорода, 1973: с. 202], тобто його твір є джерелом вічної мудрості, доброти, щедрот і сердечної шляхетності.

Серед привабливих рис вчення Плутарха Сковорода називає вічний пошук, розмірковування над життям, неспокій і невтомну працю. Неробство і байдужість чи незворушність аж ніяк не рятують людину: «Кая же есть медицина в праздности? Она насморка отогнать не может, не только скуки и тоски от сердца. Не большая же помощь от праздности и друзьям нашим, и отечеству, и присным нашим или домашним» [Сковорода, 1973: с. 204]. Душевний спокій (тишу серця) можна знайти тільки у діянні, у добрих справах, особливо у громадянському служінні. Кожен повинен знайти свою сродну працю і йти за своїм покликанням — так навчав Епікур та інші античні мудреці. Знайшовши ж себе у покликанні, кожен може відчутися себе щасливим і заспокоїти тим своє серце, уникнути нудьги й душевних

тривоги. Щоправда, досягти такого стану непросто — життя кожної людини сповнене непередбачуваних тривог і незгод, адже «в світї жити без бѣди бог нікому не написав, хоть он богат, хоть высок, хоть низок и нищ» [Сковорода, 1973: с. 205]. Для людини важливо знайти у цьому неспокійному морі свою «рятівну соломинку», тримаючись за яку можна спокійно плисти серед буремних хвиль. Разом з Плутархом такою рятівною соломинкою Сковорода вважає чисте серце: «Сердце чисто зиждет жизнь веселу. Сего ради потщимся очистить источник сердца, да все горести, извне нападающия, возможем обратить во спасительныя соки» [Сковорода, 1973: с. 206].

Премудрість античного автора на багатьох прикладах із життя видатних людей навчає завжди у життєвих клопотах і нещастях знаходити позитивні й повчальні моменти, навіть вигоди, всюди треба брати корисні уроки, вміти гріке перетворювати на солодке, знаходити щось приємне й корисне, уподібнившись до бджілок, «из нечистоты и жестких и колких трав мед собирающим» [Сковорода, 1973: с. 206]. Людині у житті заважають досягти душевного спокою ревності й честолюбство, їх треба подолати, треба намагатися спокійно ставитися до успіхів та слабостей інших людей, навчатися бачити за негативами й негараздами певні позитивні боки: «Добросердый же человек все равнодушно примет, без огорчения и кротчайше со всеми обходится» [Сковорода, 1973: с. 208].

Сковорода переконаний, що саме книги Плутарха навчають, як у всіх життєвих незгодах не тільки знаходити позитивні аспекти, а й плекати в собі вдячність. Вона заспокоює і надає справжню розраду, коли частіше поглядатимемо на людей, які перебувають у набагато гіршому становищі: «Какое способствует спокойствию благодарность! Должно же чувствовать с радостью и самая простая сия благодѣяния, а именно: что мы живы, что здоровы, что солнце нас освѣщает, что мирное, а не военное время, что не слышно нигдѣ бунтов, что земледѣлы спокойно пахут, что купечеству путь земный и морской открыты, что, наконец, волю имѣем говорить, молчать, дѣла дѣлать, покоиться» [Сковорода, 1973: с. 208]. Очевидно, ще раз варто наголосити, що «премудрість не помирає», бо ці слова донині не втратили своєї актуальності, особливо для нас в Україні. Варто постійно звертатися до Плутарха, чи до Сковороди, щоб знайти душевний спокій і оцінити те, чим володіємо. Сковорода переконаний, що вдалося би уникнути багатьох життєвих трагедій, якби люди навчилися звертатися до вічної мудрості, наприклад, такої: «Не борися со сильнѣйшим тебе и не равняйся с высшим тебе. Борися со слабѣйшими тебе и оглянйся, коль многое множество ниже тебе и ревнуют твоему счастью» [Сковорода, 1973: с. 209].

Український філософ солідарний з Плутархом, що весь світ, як і наше життя, «то темніє, то світиться», і «без примѣса нигдѣ и ни в чем не бывает» [Сковорода, 1973: с. 213]. Людині залишається зрозуміти й прийняти цю істину, а також «всяк должен узнать себе, сирѣч свою природу, чего она ищет, куда ведет, — и ей последовать без всякого отнюдь насилия, но с глу-

бочайшим покоренієм» [Сковорода, 1973: с. 210]. Це і є справжнє, істинне добро всередині нас, це доля, якої не треба цуратися, чи боятися, і якої ніхто й ніщо не змінить. Варто повірити у свою долю і за нею йти. Світ — храм, наше життя — свято в храмі, вважає Сковорода. Не розуміючи цього, люди встановлюють власні свята, купують веселощі, а дарованого нам долею свята — нашого життя — не шанують: «Торжества виновницю, жизнь нашу, безобразно оскверняем в рыданиях, в слезах, в жалобах, в горестях, ропотах почти всю ее истощаем» [Сковорода, 1973: с. 215]. Щоб зробити життя приємним і щасливим, треба турбуватися всіма силами про свою спокійну совість — така порада Плутарха, і з нею згідний Сковорода.

Не варто людині сподіватися на Бога у своїх нещастях і прикрошах, адже вона сама є причиною всіх негараздів через свої необдумані вчинки і нерозважливі помисли. Разом з Плутархом філософ радить людині шукати шляхів порятунку у власному серці, в глибинах свого ества. Кожна людина може знайти шлях до щасливого й спокійного життя власними зусиллями — таким є найоптимістичніший пафос міркувань Сковороди в контексті твору Плутарха «Про спокій серця».

Пошук власними зусиллями порятунку від негараздів і шляху до щасливого життя означає ніщо інше, як самовиховання. У творах Плутарха на моральні теми чітко визначена справжня мета виховання — це виправлення поганих звичок людини. Плутарх не визнавав вищої детермінованості людських вчинків: божество, на його думку, тільки «дає поштовх вільній волі». А реалізація цього імпульсу є справою людини. Браком доброго виховання пояснює Плутарх відсутність високих моральних чеснот, що штовхнуло Коріолана на хибний шлях, а ось Нума самовихованням і дисципліною «не лише приборкав у собі ниці бажання, а й позбувся пристрастей, схвалюваних серед неосвічених народів — схильності до насильства й користі» [Томашевская, 1987: с. 11–12].

Факт, що твори Плутарха були для Сковороди джерелом прикладів для виховання свого учня, для тлумачення різних життєвих колізій, засвідчують і листи. Так, розмірковуючи про здорове тіло і здоровий дух, у листі до М. Ковалинського від 23–26 січня 1763 року Сковорода пише: «Послухай Плутарха, який вважає причиною всіх хвороб надлишок вологи в тілі» [Сковорода, 1973: с. 265], а вже наступний лист розпочинає обширною цитатою з Плутарха про особливості дружньої похвали й лестощів [Сковорода, 1973: с. 267–268], при цьому зауважуючи, що йому нічого додати від себе, оскільки «через мое посередництво з тобою буде розмовляти наш Плутарх — муж, сповнений віри й чесноти, найвидатніший з тих, хто присвятив себе музам, цим чарівним Каменам і небесному Гелікону». Приклади з творів Плутарха можна знайти в численних листах до М. Ковалинського, де Сковорода навчає свого друга певних чеснот, насамперед скромності, а також застерігає від пасток підлесників та облудників. Розмірковуючи над людськими слабостями, Сковорода радить учневі не ідеалізувати людей із натовпу — юрби, жадібної

до світських принад. Таких людей більшість, але з ними не варто зближуватись, треба шукати обраних, еліту, обдарованих від природи, покликаних і здатних ушляхетнити людство і світ загалом. Підтвердження своїх порад він знаходить у Плутарха: «Задатки чеснот та інші найпрекрасніші властивості, що закликають до любові, — це божий дар, їх ніхто не може здобути, вони — ласка божа. Коли люди їх позбавлені, їм залишається тільки заздрити, додаючи до природного нещастя нове, створене самою людиною, тобто порочність душі, яка створюється під впливом звички. Таким чином, люди не гідні любові не стільки з несправедливості природи, скільки тому, що отримані ними від Бога скромні здібності вони псують і, незадоволені своєю долею, заздять, ремствують» [Сковорода, 1973: с. 344]. Таких людей філософ радить уникати, їм можна допомагати, але в жодному разі не дружити, адже вони «вічно скаржаться, заздять, хваляться, щоб не показати свого убозтва, яке вони в глибині душі усвідомлюють і яким мучаться» [Сковорода, 1973: с. 344].

Липневий лист 1766 року Сковорода також починає цитатою з твору Плутарха «Про спокій серця». Ідеться про розсудливість, яка допомагає долати життєві негаразди, навчає радіти життю у будь-яких випробуваннях. Цей лист особливо щедро сповнений згадок про античних мислителів і державних діячів, що виглядає цілком справедливо й закономірно, адже саме розсудливість в античній культурі вважали чи не найбільшою чеснотою людини. Сковорода солідарний з античними мудрецами: «Здоровий розум робить легким будь-який спосіб життя, будь-яку зміну» [Сковорода, 1973: с. 347].

Із настанов учителя помітно, що античного мислителя Плутарха Сковорода вважав учителем життя, одним із найрозсудливіших мудреців, чії сентенції стали для нього авторитетними засадами виховання моральних чеснот. Думки античного мудреця Сковорода цитує переважно у листуванні з улюбленим учнем — М. Ковалинським, з яким відчував особливу духовну спорідненість і мав обов'язок його виховання. За посередництва Плутарха він не так виховував у свого учня християнське благочестя, як навчав розсудливості та практичної життєвої мудрості. Біблія в їхніх бесідах слугувала спасінню душі, а антична мудрість більше надавалася для порад з повсякденного життя.

Коли йдеться про звертання Сковороди до творчості античних мислителів, Цицерона і Плутарха зокрема, то варто наголосити, на наш погляд, один важливий момент. Відомо, що Сковорода високо цінував Біблію як священну книгу християнства, вважав її невичерпним джерелом мудрості і натхнення. Вона була авторитетним скарбом моральних настанов, що продемонстроване в діалогах Сковороди — там Біблія є аптека й лікарня, життєдайне джерело розради на всі випадки життя. Навіщо тоді зовнішня мудрість, якою була антична спадщина? Видається, треба пригадати, що жив Сковорода за доби Просвітництва, коли саме Античність, як і за часів

Відродження та Бароко, продовжували тлумачити як досконалий зразок для наслідування, а мистецький стиль класицизм диктував античні еталони. Мистецтво ж, особливо літературу, розцінювали як носія моральних засад і правил, що був покликаний виховувати смаки суспільства і зразки поведінки. На наш погляд, творчість Цицерона та Плутарха привабила Сковороду тим, що ці автори втілили ідею відповідності життя людини її природним нахилам, визначеним всемогутнім Богом. Український філософ вважав, що обрані ним для перекладів твори вказують такий шлях життя, який допомагає людині уникнути нездійснених бажань, знайти душевний спокій і досягти земного щастя, коли вона відповідальна за свою долю і керується власним розумом. У цьому їх непроминуше значення.

ДЖЕРЕЛА

- Дложевський С.С.* Плутарх у листуванні Сковороди // Пам'яті Г.С. Сковороди (1722 — 1922) : Збірник наукових праць. — Одеса, 1923. — С. 85–97.
- Іванько І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. — К.: Наукова думка, 1983. — 270 с.
- Сковорода Г.* Повне зібрання творів : У 2-х т. — К.: Наукова думка, 1973. — Т. 2. — 574 с.
- Сковорода Г.* Повна академічна збірка творів / За ред. проф. Л. Ушкалова. — Харків: Майдан, 2010. — 1398 с.
- Томашевская М.* Плутарх // Плутарх. Избранные жизнеописания : В 2-х т. — М.: Правда, 1987. — Т. 1. — С. 5–24.
- Філософія* Григорія Сковороди / Відпов. ред. В. Шинкарук. — К.: Наукова думка, 1972. — 311 с.
- Cicero Marcus Tullius.* Cato Maior de Senectute // Cicero Marcus Tullius. Selected Works / Engl. Translation, introduction, commentaries of M. Grant. — L.: Penguin Books Ltd, 1971.

Марія Кашуба — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка. Коло наукових інтересів — історія української філософії, сквородознавство, історія української культури.
